

E L Ő S Z Ó.

Több, mint tiz éve annak, hogy az Aradvármegye, Arad szab. királyi város és az aradi Kölcsey-egylet kiküldötteiből álló monographia-bizottság a jelzett két törvényhatóság közgazdasági, közigazgatási és közművelődési monographiájának megírásával bizott meg. Annak, hogy e megtisztelő megbízásnak csak most tehettem eleget, több nyomós tárgyi és személyi oka van. Maga a monographia-bizottság azt kívánta tőlem, hogy az 1890-dik évi népszámlálás adatait is dolgozzam fel benne, ezeknek összeállítása és közzététele az országos statisztikai hivatal által pedig éveket vett igénybe. Midőn azután kezdtek azok nyomtatásban megjelenni, 1893-ban miniszteri tanácsossá lettem kinevezve, minek folytán már majdnem felmentésemet kértem. De be kellett látnom, hogy ennyi idő után az osztályrészemül jutott sulyos feladat terhét csak az ügy kárával lehetett volna másra áthárítanom. Szerencsére e habozás közben hivott meg a kir. József műegyetem tanácsa az annak kebelében fennálló nemzetgazdasági tanszékre, a mi irodalmi tevékenységemet ismét lehetővé tette. — A műhöz szükséges adatokat már korábban szorgalmasan gyűjtöttem, de az így felhalmozódó rengeteg anyag nagyon hiányos és hézagos volt, e mellett pedig nem kis részben el is avult már. Az adatgyűjtést tehát most két és fél éve ismét a legnagyobb erélylyel megkellett kezdenem. Azóta nem mult el nap, hogy ez irányban valamit ne tettem volna. A levelek száma, melyekben adatot kérek, sürgetek, vagy megköszönök, néhány év alatt meghaladta a negyedszázatot. A megyét, melyet korábban is ismertem, ismételve beutaztam s mindenféle új összeköttetéseket szereztem benne. De minél mélyebben belehatoltam a feladatba, annál világosabbak lettek előttem annak rendkívüli nehézségei, különösen reám nézve, a ki pályát változtattam, mivel a gyakorlati térről átmentem a tudományosra, melyen voltaképp állást még csak akkor kellett foglalnom.

Azonban bármily nyomasztó volt is ez a vele járó nagy szellemi és anyagi munka miatt, melynek tömegét koronkint alig birtam, az tulajdonképpen jelen feladatomnak nagy mértékben javára vált, mert a nemzetgazdasági és társadalmi elméletekkel való belterjes foglalkozás az áttekintés, a

rendszeresítés és a számtalan életviszonyok mélyére való pillantás erejét csak fokozni volt alkalmas bennem. Ez pedig nagyon szükségesnek bizonyult, mivel rendkívül változatos gazdaságu és culturájú két törvényhatóságot összes életműködésük fentüntetésével kellett bemutatnom. Sok ezer nagy horderejű tárgy számtalan fontos mozzanatából külön-külön és azok egyuttal összességéből oly teljes képet kellett alkotnom, mely a jelen önismeretét és a jövő tanulságos okulását elősegíteni alkalmas legyen. A különben is nagyon elfoglalt egyénnek az ilyesmi csak úgy sikerülhet, ha munkatársul és tanácsadóul az egész társadalmat megnyerni képes. Hiába voltam huszonegy évig kereskedelmi és iparkamarai titkár, husz évig gazdasági egyleti alelnök, tizenöt évig minden közügyben tevékeny országos képviselő Aradvármegyében, tehetetlennek éreztem, míg csak arra nem határozottam el magamat, hogy ha kell a legnagyobb anyagi áldozattal és a szerzői kizárólagosság hiuságának félretételével az egyes fontosabb működési körökben állandóan élő és munkálkodó legkiválóbb tollforgató erők támogatását biztosítom a megoldandó feladat számára. Teljesen kész és átdolgozás nélkül egyszerűen beilleszthető közleményeket így sem remélhettem és csak kivételesen kaptam ilyeneket. Ezek szerzőit alább külön megnevezem. De éppen, mivel átalakítás nélkül aránylag kevés dolgozatot közölhettem, melyek keretét, tartalmát és szellemét azonban szintén nekem kellett előzetesen megállapítanom, azért mondom, hogy e monographiát én irtam, pedig hiszen az ily természetű műveket általában csak szerkeszteni lehet. Mivel azonban az egész irodalmi nagy műnek egy szerkesztője már van, de mivel az adatok legnagyobb részét nemcsak feldolgoztam, hanem gyűjtöttem is, a félgyártmányszerű munkálatokat pedig mai formájukban átalakítottam, emellett pedig a munka rendszerét megállapítottam, részeinek összhangját létesítettem, azt hittem és hitték más illetékesebb férfiak is, hogy e magyarázat mellett bátran nevezhetem magamat e monographia szerzőjének. — Munkatársaimnak azonban rendkívül sokat köszönhetek, mivel minden irányban részletes és teljesen megbízható adatokat és felvilágosításokat nyertem tőlük. Csak az ő közreműködésükkel tudtam a folyton fel-feltünező hézagokat uj, csaknem a szerkesztés pillanatáig lenyuló anyaggal kitölteni. — Minden hivatalos apparatust igénybe vettem e célból, s felhasználtam valamennyi e részben értékesíthető összekötésemet fenn és lenn egyaránt. E mellett folyton rendszeresítettem és tömörítettem a roppant anyagot; a legnagyobb lelkiismeretességgel revideáltam azt ismételve, hogy a feleslegest kihagyhassam, az ismétléseket elkerülhessem és a nyers anyag emésztetlen nyomait is kiküszöböljem belőle. Hogy daczára ennek a jelen mű még is ily terjedelmes lőn, annak okát a tartalomjegyzék szolgáltatja. A feldolgozandó anyagból lényeges részeket ugyanis csak a műnek monographia jellegétől való megfosztása, s színvonalának súlyosztése mellett lehetett volna figyelemre méltó meny-

nyiségben kihagyni. Különben a monographia eddig megjelent többi részének méreteit az nem haladja túl, pedig szerintem az egész irodalmi vállalkozásnak e kötet képezi derekát és törzsét, melynek gyökere a történelem, ágai pedig a többi különleges részek lesznek. E mellett e kötet gyakorlati használhatóságát a jelenben és maradandóbb becset a jövőben főleg az anyag beható feldolgozása biztosíthatja. Az e műben összehalmozott anyag nagy része eddig sehol sem látott napvilágot, mert eredeti megfigyelés és önálló adatgyűjtés eredménye. Sőt még azon részei közül is nagyon sok, melyek nem ilyenek, menthetetlenül elvesznek, ha ott most nem közöltetett volna. Így például Jekelfalussy József úr, a ki ma mint miniszteri tanácsos áll az országos statisztikai hivatal élén, még osztálytanácsos korában szives volt részemre az 1890. évi népszámlálás őszanyagából sokat összeállíttatni, a mi talán a levéltárban már nem is létezik, vagy ha igen, az közzé bizonyosan nem tétetett és nem is fog tétetni soha. A megye valamennyi jellegzetes vidékének gazdasági viszonyai ugyszólván le vannak fényképezve, mert azok különös ismervei és jellemvonásai általánosítás mellett eltűntek vagy elmosódtak volna. Ezt a részt tíz évi lankadatlan buzdítás folytán ugyszólván maga az illető közönség írta meg s benne a mai megye tesz önvallomást magáról. Ha most ez nem közöltetik, hasonló felvételt kitudja hamarjában fog-e valaki rendezni. A jelen dolgozat rendeltetése tehát, hogy a XIX. század végének Aradvármegyéjéről és Arad városáról hű képet adjon a közel és távol jövő számára, melyben azt a legbehatóbb kutatással sem lehetne pótolni.

Mindezek után nem marad hátra más kötelességem, minthogy köszönetet mondjak mindazon hatóságoknak és egyeseknek, a kik egyenként e mű létrejöttét megkönnyítették, összességükben pedig azt lehetővé tették. A hatóságok közül első helyen Aradvármegye egész közigazgatási szervezetét, annak intéző és végrehajtó közegeit egyenként és összesen kell hálásan felemlítenem. Az annak élén álló alispán, *Szathmáry* Gyula kir. tanácsos úr, tíz év alatt öt ízben rendelte el az általam készített kérdőpontok szerint megyeszerte az általános adatgyűjtést. Sőt ő maga is több fejezethez beható felvilágosítást irt részemre. Ő tette lehetővé, hogy Aradvármegye közigazgatását a megye egyik legkiválóbb munkaereje, dr. *Lengyel* Sándor aljegyző úr, e monographia számára kitünően ismertesse. Munkálatát csak az újabb adatokkal, továbbá a közegészségi részben a kórházakról, később pedig a nyugdíjakról mondottakkal pótolva, némi csekély változtatással közöltem. Ugyanezt kell mondani endrődi *Salacz* Gyula kir. tanácsos, polgármester úrról a városra vonatkozólag, melynek közigazgatási viszonyait mintegy fele részben dr. *Parecz* Béla fogalmazó úr munkálata alapján mutatom be. A közegészségi és légtüneti adatokat nagy szakavatottsággal és előzékenyen dr. *Pozsgay* Lajos főorvos úr volt szives szolgáltatni.

Az aradi kir. törvényszék elnöke, *Ottrubay* Károly úr, maga is levelezett velem ez ügyben, és neki köszönhetem, hogy a vezetése alatt álló törvényszék területének igazságszolgáltatását egy kiváló albiró, a kinek tisztelt nevét kivánságára azonban csak kezdőbetűivel jelezhetem, *F. V.* úr, az elnök támogatása mellett oly szakavatottan és behatóan tüntette fel.

Köszönetet kell mondanom a kereskedelmi és iparkamarának, melynek nemcsak korábban általam, hanem az utódaim által szerkesztett jelentéseit is bőven használtam és a mely felkérésem folytán szives volt az adatgyűjtésben, daczára, hogy maga is a kerület monographiájának készítésével volt elfoglalva, hathatósan támogatni.

Az egyházi hatóságok, kevés kivétellel, minden megkeresésemnek készséggel tettek eleget. *Metianu* János gör. keleti püspök, dr. *Mihályi* Victor gör. kath. érsek, mint akkori lugosi püspök, *Csécsi* Imre református ev., *Frint* Lajos ág. hitv. ev. s *Bukurovics* A., pécskai gör. keleti szerb lelkész urak, végül *Bing* Vilmos és *Rosenberg* Lipót urak, az összes egyházi adatokat, csak némi módosítást igénylő alakban, bocsátották rendelkezésemre.

A megye közgazdasági viszonyainak leírásánál sokat köszönhetek *Barkassy* Kálmán kir. tanácsos és közgazdasági előadó úrnak, a ki mint kiváló és tanult gazda azok felett mondott véleményével és az azokra vonatkozó bő adatokkal mozdította elő működésemet.

Kitűnő dolgozatokat küldtek a dohányra vonatkozólag *Gamberszky* József, a kir. dohánybevéltő hivatal főnöke, a szőlőszet és borászat tárgyában, *Mayer* Henrik úr, a ménesi vinczellérképezde igazgatója, *Kovács* Antal országos felügyelő úr a méhészetre, *Landraf* János országos felügyelő úr a halászatra vonatkozólag. Becses adatokat kaptam *Tormay* Béla miniszteri tanácsos úrtól az állattenyésztést, *Füzesséry* Kálmán úrtól a Szárazér szabályozást, *Thomka* Emil úrtól pedig feldolgozva a kulturmérnöki munkálatokat illetőleg. *Rónay* István pénzügyi tanácsos és kataszteri nyilvántartási biztos úr a mellékletek közt közölt gyönyörű táblázatokat másodizben állította össze. Egy korábbi hasonló munkálata még a 80-as évekből való. — Csejthei *Varjassy* Árpád kir. tanfelügyelő úr szives közreműködése folytán *B. A.* aradi községi tanító úr a népoktatásról irt egy nagyon beható lelkiismeretes dolgozatot, melynek bő kivonatát némi módosítással közlöm is. *Nesnera* Aladár igazgató úr a fa- és fémipari iskola viszonyait ismertette. *Boncs* Döme kir. tanácsos és kir. közjegyző ad közjegyzői, *Hász* Sándor elnök és *Vizer* Péter urak az ügyvédi kamara történeti, szervezeti és forgalmi adatait közölték. Néhai *Végh* Aurél kir. tanácsos és kincstári jószágigazgató a saját hatáskörére és a versenyegyletre, a folyammérnökségek a saját hatáskörükre, a magy. kir. államvaspályák adatait az aradi üzletvezetőség szolgáltatva, *Bodányi* Ödön vasútigazgató úr a borossebes-menyházai vasútra és a bányászatra, *Csep-*

reghy Mihály úr a Nádormalom-csatornára, *Gallacz* János műszaki tanácsos úr becses művében a Körösszabályozásra vonatkozólag adtak adatokat. *Máday* Mátvás úr *Krispin* József úr közvetítése mellett megírta a zenei élet, *Nagy* Sándor lyceumi tornatanár úr pedig a sport különböző részeinek ismertetését. *Vásárhelyi* Béla főrendiházi tag és vezérigazgató úr közvetítése mellett *Boros* Vida kir. főreáliskolai igazgató úr irt az aradcsanádi vaspálya történetéről és leírásáról egy-egy becses közleményt, melyet részben felhasználtam. A *zalatnai* és főleg a *nagybányai* kir. bányakapitányságoktól a legújabb bányászati adatokat nyertem. *Heinrich* Sándor úr a megyei hitelszövetkezet adatait és a hitelviszonyok általános jellemzését szolgáltatta. *Ciorogaru* Romulus úr másutt nem olvasható adatait használtam a románok közmívelődésének jellemzésénél, késmárki *Szontagh* Gyula nyújtotta az aradi keresk. testület történetére vonatkozó adatokat. Végül meg kell jegyezmem, hogy az uradalmak és nagyobb birtokok leírásához az alapot az illető tulajdonosok és főtisztek voltak szivesek nyújtani. Névszerint kell megemlítenem gr. *Zselénsky* Róbert, *Vásárhelyi* László, illetve fia, József, *Purgly* János, illetve fia, László, *Friebeisz* Miklós, dr. *Vancsó* Gyula, illetve Mayerhoffer Károly, *Molnár* Lajos és *Langer* A., *Pfcifer* Kálmán min. tan., *Szekér* Mihály, *Razel* István, *Konopy* Kálmán, *Korek* Antal, *Instiioris* Gyula és *Iby* Ferencz urakat. A baromfi tenyésztés adatait gárai *Gaal* Sándor és *Zorád* Ferencz uraktól kaptam. A községek leírásához az adatokat részint a jegyzők, részint egyes ott lakó birtokosok, más értelmes urak, mint az általános magyar biztosító társaság kiválóbb ügynökei szolgáltatták. Névszerint kell megemlítenem *Szomoru* István pécskai igazgató-tanító, *Istvánfy* Béla, közalapítványi bérlő urakat.

Midőn ilyformán bemutattam volna, hogy e mű miként és kiknek közreműködésével készült, ezt még csak azzal pótlom, hogy a terület és népességről szóló fejezetek adatainak gyűjtésénél és feldolgozásánál *Lakos* Béla, az egész mű összeállításánál pedig *Parecz* István bölcsészeti hallgatók voltak szivesek nekem segíteni.

Budapest, 1897. jun. 2.

G. F.